

YU ISSN 0027-8084

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

XXV/3

БЕОГРАД
1981.

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXV (нова серија)

Св. 3

САДРЖАЈ

Свака истоветност или сличност у два језика није позајмица, одн. утицај једног од њих на други (МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ)	111
Функционалност турцизама у роману „Дервиш и смрт“ Меше Селимовића (АСИМ ПЕЦО)	118
О множинским облицима неких именица са варијабилном (неједнакосложном) основом (ВЛАДИМИР ГУДКОВ)	129
Употреба приједлога <i>преко</i> у српскохрватском стандардном језику (МИЛОШ КОВАЧЕВИЋ)	136
О сложенем начину компарације у српскохрватском (ВЛАДИМИР ГУДКОВ)	159
Језик у школи	
Улога локалног говора у развијању говорне културе ученика (МИЛОРАД ДЕШИЋ)	162
Занимљива граматика — Милан Шипка: <i>Занимљива граматика</i> , изд. Школска књига, Загреб, 1981, 151 стр. — (МИЛИЈА СТАНИЋ)	167
Језичка култура	
Напредак у стручној обради писања арапских имена код нас (МИТАР ПЕШКАН)	169

ФУНКЦИОНАЛНОСТ ТУРЦИЗАМА У РОМАНУ „ДЕРВИШ И СМРТ“ МЕШЕ СЕЛИМОВИЋА

Тешко је наћи писца са босанскохерцеговачког говорног подручја у чијим дјелима нема турцизама, ријечи оријенталног поријекла. То вриједи и за старије и за новије књижевне ствараоце. Истина, ријечи тога поријекла налазимо и у дјелима наших писаца са других подручја, али је њихов број често и територијално условљен. Уз ову констатацију иде и још једна: број турцизама у једном књижевном дјелу, и њихова функција у њему, могу бити условљени и другим увјетима: врстом књижевног дјела, тематиком о којој се пише, поријеклом и степеном образованости писца, поријеклом и степеном образованости лица која се јављају у књижевном дјелу.

Писци са босанскохерцеговачког подручја, сасвим разумљиво, даваће у својим дјелима више ових ријечи него писци из Далмације или Војводине. Исто тако ће се у дјелима првим овдје наведених писаца наћи више турцизама ако је у питању прозни текст са историјском тематиком него што ће их бити у роману из савременог живота.

Постоји још један услов који може да буде од значаја када је ријеч о турцизмима у једном књижевном дјелу на српскохрватском језику. То је однос према животу средине о којој се пише. Другачија се лексика јавља у дјелу које нам дочарава живот једне касабе, а другачија, опет, у дјелу које говори о унутарњем животу једне личности. То су два засебна свијета, двије посебне тематике и, сасвим разумљиво, двије посебне лексике. Управо је то и разлог што у Андрићевом роману „На Дрини ћуприја“ не налазимо исту лексику као у Селимовићевом роману „Дервиш и смрт“ иако им и регионални и временски пратиоци нису сувише различити: у оба романа је ријеч о Босни, и то оној источнијој, у оба романа је ријеч о збивањима из ранијег периода владавине Турака у овим нашим крајевима.

Када се узму у обзир сви чиниоци који су овдје наведени као некакви услови за мање или веће посезање за турцизмима,

онда би *a priori* требало очекивати у роману који је узет за тематiku овога рада повелик број ријечи тога поријекла. Јер, да се и тога подсјетимо, у роману је ријеч о збивањима у једном дијелу Босне у првим вјековима турске владавине, ријеч је о животу у једној муслиманској средини, главна личност романа је активни службеник једне строго вјерске институције, он је, уз то, и теолошки образован и, на крају, писац романа потиче из муслиманске средине са доста богатом и живом лексиком овога поријекла у свакодневном животу. То би, да поновимо, били закључци који би се могли наметнути када се упознамо са проблемом који нас овдје интересује, а и свим овим пратиоцима теме. У цијелом овом склопу проблема није неважна ни чињеница да роман почиње бисмилом, молитвом која прати „сваки добар посао“ муслимана.

Али, можда чудно, такве закључке не потврђује анализа турцизама у овом Селимовићевом роману. Према подацима које нам саопштава један мој студент у првом дијелу романа налазимо само 260 различитих лексема оријенталног поријекла, а све скупа јављају се 964 пута, односно сви заједно заузимају у овом дијелу романа само 2% укупног текста тј. само четири странице од двије стотине и нешто страница колико заузима први дио Селимовићевог романа¹.

Поставља се питање: зашто је то тако? Наслов романа, да пођемо од наслова, упућивао би на другачији закључак. Одговор на постављено питање, а то у овом случају никако није без значаја, нуди сам писац, његово образовање и његов однос према језику на коме ствара. Писац је, што је значајан чинилац у овом нашем разматрању, професор књижевности и језика. Он је, прије него је приступио писању овога романа, добро проучио животну дјело реформатора српскохрватског језика, Вука Стефановића Караџића². Писац је, дакле свјесно ишао ка савршенству своје писане ријечи и тражио је домаћу ријеч за исказивање својих мисли. И, без претјеривања се може рећи, у томе је успио више него многи други ствараоци на српскохрватском језику. И управо због тога је још већа вриједност оних не тако честих турцизама у овом Селимовићевом роману. Они су брижно бирани и дата им је посебна функција у дјелу. Ја ћу овом приликом указати само на неке проблеме из ове области, простор и вријеме не допуштају да се иде у детаљнија испитивања функције турцизама у овом роману.

¹ Сенахид Халиловић: Турцизми у „Дервишу и смрти“ Меше Селимовића (Семантичке и стилске вриједности), Књижевни језик, Сарајево 1980. год. IX, бр. 4, стр. 25—33.

² М. Селимовић: За и против Вука, Матица српска, Нови Сад.

Да побемо од наслова романа: Дервиш и смрт³ — двије именице и један везник. Прва именица је из групе турцизама. Друга је наша, српскохрватска, и словенска. Њих овај сједињује саставни везник који, и у наслову, упућује на различита размишљања — повезаност тих двају појмова, однос првога према другоме, филозофски и стварни и сл.

Па и када се прочита роман, и више пута, и када се онако „професорски“ почне размишљати о пишчевом избору наслова и тражити боље рјешење чини ми се да бисмо и последије других и напорних трагања за нечим „бољим“, ипак пристали уз аутора романа, уз пишчев наслов. Турцизам дервиш, с обзиром на његову семантичку компоненту, пружао је писцу широко поље за властита размишљања и дубока понирања у све поре људског живота, у дубоку филозофију, и то ону источњачку. Тешко би се све то могло везати за било коју другу професију, као што су: хоџа, кадија, муфтија или титуле као што су: хаџија, мутевелија, мудериз и сл. Сваки од наведених појмова носи у себи и понеку особину која би се могла јавити као препрека, често непремостива, за писца у његовом настојању да се до краја искаже. Опредјељење за дервиша — припадника једног религиозног реда који је поред чисто вјерских обреда његовао и филозофију, било је дубоко осмишљено. Тај избор је нудио писцу огромне могућности да његов главни јунак буде не само у току свакодневних збивања, него и да понире у различите области науке, чак и оне коју не прихвата. Овакав размах пишчевих мисли тешко би се могао везивати за обичне вјероучитеље — хоџе или за неке личности из управне власти. Дакле, у самом наслову писац је јасно одредио и своје намјере, указао на ширину мисли са којима ће се читалац срести у роману. И још нешто. Главни јунак није обични дервиш, обични припадник једног религиозног реда, он је шејх — први по рангу, старјешина. То би говорило да је у питању личност која се и својим искуством и знањем разликује од осталих. Таква личност је могла да прими на себе сву филозофију коју јој је намијенио писац романа.

У вези са овим појмом, појмом дервиш, да се подсјетимо и чињенице да у нашој литератури од раније срећемо, и у наслову, овај турцизам. Налазимо га у дјелу Стипе Бурђевећа (1579—1632). Али, то је сасвим јасно, између ових двају књижевних дјела нема никакве везе, никакве сличности. Бурђевећево дјело је „пародија петраркистичких љубавних песама... које су дубровачки песници XVII века већ осећали као нешто старин-

³ Меша Селимовић: Дервиш и смрт, Свјетлост, Сарајево — Просвета, Београд 1967.

ско и преживело“⁴. Бурђевићев Дервиш је у стиху са пуно турцизама. Уп. стихове:

Ја сам Дедо ашик дервиш
ки ти израњен падам прид двор,
изид цанум, да ме видиш
и да чујеш мој разговор —
Је ли слатак, а што велиш?
Ја сам Дедо стрављен дервиш!

уз то:

Нијесам чобан ни копице,
Јок, ја нијесам кириџија, —
Од кадуње ја сам виле,
с ком ме роди челебија —

Јасно, Селимовићев дервиш ни на семантичком плану нема никакве везе са овим Бурђевићевим. Док је овај последњи „ашик дервиш“, пун љубавних јада, Селимовићев дервиш је филозоф који настоји да проникне у најдубље сфере људског битисања и да схвати неке законитости у том животном вртлогу.

Од ријечи оријенталног поријекла које је употребио писац у свом роману, а које, да то и поновимо, нису бројне, могу се разликовати неколике њихове групе. Тако, нпр., посебну групу, и посебан стилистички проблем, чине лична имена која се јављају у роману. Интересантни су затим термини из вјерских ритуалних обреда и друга лексика која је пратилац лексике муслиманског живља. Има међу ријечима овога поријекла и таквих које носи са собом администрација и које, као такве, имају ширу употребу на подручјима која су била под турском управом. Споменимо, уз то, и ријечи које су нам дошле са оријента и које још увијек чине саставни дио наше лексике — у домаћем рјечнику до данас се нису нашле одговарајуће и адекватне њихове замјене.

Вриједност свих ових турцизама у нашем језику, па ни у Селимовићевом роману, није иста. Управо због тога овдје ће бити ријечи само о оним од тих група турцизама које имају специфичну тежину и у роману, и у свакодневном говору људи из крајева о којима је ријеч у роману.

Прво долази лично име. У роману се јавља шеснаест личних имена. То су: *Ахмед Нурудин, Хасан, Харун, Кара-Заим, Хафиз-Мухамед, Мула-Јусуф, Малик, Цемал, Хаџи-Синанудин Јусуф,*

⁴ Стијепо Бурђевић: *Дервиш*, Дубровачке поеме, Ново поколење, Београд 1953, предговор Д. Павловић.

Абдулах, ефендија, Ајни-ефендија, Исхак, Пири-Војвода, Алихоџа, Алијага Цанић, Емин Бошњак. А ту је остало неколико лица без личног имена: кадија, кадиница, везир и сл.

У склопу овога проблема интересантна су два момента:

1. Највећи број наведених имена дат је уз неку титулу: *хоџа, хација, ефендија, војвода, хафиз, мула. Хасан, Харун, Малик, Цемал* и *Исхак* немају никакву одреницу уз своје лично име, а само два имена имају и презиме: *Алијага Цанић* и *Емин Бошњак*. Да ли је све ово случајно тако у роману? Одговор би био негативан. Писац је свјесно ишао ка оваквој диференцијацији. Ево зашто:

У роману се описује вријеме које је успиједило послје масовније исламизације у Босни. Сасвим разумљиво, носиоци и нове власти и нове вјере су још увијек странци, припадници народа који је био носилац тих новина. Отуда и јасно диференцирање у именима лица која се јављају у роману. То је особина преузета из језика даваоца. Трагова нашег утицаја ту још нема. То вриједи и за име главног јунака. И фонетски лик тога имена: *Ахмед*, са очуваним звучним плозивом на крају, а према којем стоји данас његов беззвучни парњак (*Ахмет*, уп. *Ахметовић, Ахметага* и сл.), упућује на изворни лик овога имена. Свакако, његова семантичка компонента има своју тежину у овом контексту (*Ахмед/Ахмет* од арап. *Ахмад*, много похваљен, најпохваљенији). А уз одредницу *Нурудин* та значењска компонента добија шири смисао (*Нурудин*, свјетло вјере). Дакле, цијело име главног јунака у нашем преводу значи — *најпохваљеније свјетло вјере* —. Нешто, што се, свакако, не јавља тако често у нашој ономастици. Без сумње, одредница *Нурудин* дошла је уз ово име у склопу његовог приступања дервишком реду. То је његово дервишко име, или, како би се, доситејевски, рекло „у калуђерству нареченог“. Да је то тако показује нам и писац на посљедњим страницама романа. Младић из Деветака нашег јунака назива само именом уз које долази ознака учености: *Ахмед-ефендија* (уп.: А зар је код нас лако, *Ахмед-ефендија*? — Ако ти *Ахмед-ефендија* не помогне, вели, онда нема ко⁵ —. Тамо, у родном крају овога дервиша титула је важнија од новог имена, ефендија је „господин“, а та одредница никако не иде уз имена се-љака.

Носиоци виших друштвених функција ту су још увијек странци, људи којима је Босна — сургун, туђи свијет. За муфтију је Босна „страшна земља“, али не и за Хасана, не ни за Дервиша. Њима је то домовина, а домовина, ма каква била, не може бити страшна и досадна својој дјечи.

⁵ стр. 392. и 398.

2. Од свих наведених личних имена само два имају и породично име: *Алијага Цанић* и *Емин Бошњак*. Са првим именом срећемо се на почетку романа. Ријеч је о дародавцу куће дервишком реду (уп.: „Кућу, некадашњи харем предака, поклонио је реду богати *Алијага Цанић*...“ стр. 12). Са другим од ових имена срећемо се на крају књиге. Ријеч је о Дервишевом земљаку, сељаку са Деветака (уп.: „Чији си? — *Емина Бошњака*. — Онда смо род. И то близак. — Јесмо“ стр. 393).

Прва личност има типично наше презиме, на *-ић*: *Цанић*. У основи је перзијска ријеч *чан-душа*, а с тим је у вези и лично име: *Чанан* од турског *Чанан-љубљени*, вољени. Писац констатује да је кућа била „харем предака“, дакле, и функционално и временски је одређена. Нова власт је носила и нове обичаје. Ти су обичаји понекад прирастали и за домаћег човјека, поготово ако је то дозвољавала материјална страна. Генерације које су слиједиле претке нису морале у свему да их подражавају. Било како било, наша личност још увијек има обиљежје кастинске припадности *-ага*: *Алијага*. Па и гласовни склоп имена упућује на својеврсно „скоројевићство“. Пошто се унутар овога имена налазе два артикулационо блиска гласа: високи вокал предњег реда *-и* и сонант *-ј*, њихова артикулација често се обједињује (уп.: *Алијин* = *Алин*), а може доћи и до њиховог потпуног губљења, отуда у нашем језику облик *Алага*. Али, то је млађи, и новији лик овога имена. Старији је, свакако, онај који налазимо у роману.

Друга личност има породично име изведено од његове регионалне припадности: *Бошњак*. Јасно је и зашто. Сељачки свијет је аутохтон. То је домородачко становништво. Вјера није могла ништа ту да измјени. Језик и крв су остали словенски. А употребу презимена уз лично име заводил власт која жели да има срећену администрацију. Дакле, и то је новија појава у ономастици. Истина, овдје се више не јавља и очево име.

Ако бисмо жељели ићи даље у праћењу ове проблематике, проблематике везане за лично име у роману „Дервиш и смрт“, могли бисмо се позабавити значењском компонентом датих имена. И ту би се могла уочити нека разлика између оних првих имена, имена са неком одредницом, и оних других — без те одреднице. Ја сам на једном другом мјесту констатовао да и друштвени положај има значаја при одређивању имена новорођенчета. Истина је, што каже наш Дервиш да име одређује други („дали су ми га и узео сам понуђено“, стр. 10). Ту избора нема. Узима се оно што је дато. Истина, избор врше даваоци, а они при томе и те како имају на уму и друштвени положај родитеља новорођенчета. Тако, нпр., лична имена типа *Дуран*, *Мумин*, *Рамо* и сл., без обзира на своју семантичку компоненту, која

никако не садржи у себи било какве пејоративности, поодавно се не јављају у градским срединама. Та су имена, да ли случајно?, све више обиљежје сељачког и сиромашног свијета.

И да, у вези са овом проблематиком — проблематиком везаном за лично име у Селимовићевом роману „Дервиш и смрт“, дамо неке закључке: Лично име у роману има своју стилску вриједност. Прво. Ту се јасно разликују неколика друштвена слоја. Друго. Фонетски склоп тих имена указује и на вријеме када су она, у том гласовном склопу, живјела на нашем језичком тлу. Треће. То је вријеме када се презиме почиње јављати уз лично име, а ту одредницу овдје имају домаћи људи без неке друге одреднице, али и из различитих друштвених слојева.

Друга група турцизама која је овдје привукла моју пажњу је из области религијских обреда и религијске лексике. Овај избор никако није случајан. Та област лексике ријетко се укључује у књижевно дјело. Разлог је и ту јасан. Да би неко могао говорити о тим проблемима, потребно је да добро познаје муслимански живот, живот унутар муслиманске породице. Сасвим разумљиво, за такав подухват може се одредити само неко ко потиче из такве средине. И управо се ту налази и оправданост Андрићевих ријечи када је рекао да је он довео литературу до прага босанске куће; а да је тек Селимовић увео нашу књижевност у босанску кућу, завирио у интимни дио њеног живота.

У говору наших Муслимана поодавно се уобичајила арапска ријеч за означавање „свевишњег, створитеља свјетова“ — *Аллах*. Истина, у арапском „језику *илāх* значи „бог“ а са одређеним чланом *ал:Аллāх* је властито име „Бог“⁶. У Селимовићевом роману домаћа ријеч има предност над арапском, уп:

— Ствара вас *Бог* у утробама мајки ваших (стр. 17), ... срамота пред свијетом и страх пред *Богом* (стр. 21), чиме би вратила услугу, велики *Боже* (стр. 31), мој *Боже*, они не вјерују (стр. 33), требало би се молити, тражити милост од *Бога* (стр. 34), *Боже* који све знаш (стр. 35), једнаки смо пред *Богом* (стр. 60), а само *Бог* зна свачију кривицу (стр. 61), часно служим *Богу* и вјери (стр. 82).

Наравно, таквих примјера има још. Семантички еквивалент ове наше ријечи, арабизам *Алах/аллах*, односно *алах*, јавља се знатно рјеђе:

... а све нека се сврши како *алах* хоће (стр. 83), *алах* је свачије уточиште (стр. 136), чувајте везе родбинске, наредио је *алах* (стр. 183).

⁶ А. Шкаљић: Турцизми у српскохрв. језику, Свјетлост, Сарајево 1965, с. в.

⁷ Кур-ан, превод Бесим Коркут, Оријентални институт у Сарајеву, Посебна издања, VII, Сарајево, 1977.

У вези са овим примјерима неколике напомене:

1. Пада у очи да писац домаћу ријеч пише великим почетним словом: *Бог*, значи даје јој значај властите именице. Такав случај није и са арабизмом. Та ријеч се пише малим почетним словом. Значи има општеименички карактер, тј. употребљава се у функцији арапског *илāх*. Да ли је то случајно? Свакако да није. Писац остаје досљедан самом себи. Он описује један временски период када су се на овом лексичком плану сукобљавале домаће и стране ријечи. Домаћа ријеч је још увијек у посебној семантичкој служби имала превласт. Туђица се тек јављала у служби опште именице.

2. Домаћа ријеч преовлађује и у цитатима из Кур-ана. Уп. мото уз друго поглавље романа: Кад би Бог кажњавао за свако учињено зло (стр. 15), мој Боже, они не вјерују — мото уз треће поглавље (стр. 33).

У Кур-ану, опет, овај појам се не преводи⁷, остаје арапска ријеч која је постала саставни дио лексике наших муслиманских говора, уп.

Тебе, *Аллаха*, Господара свјетова хвалимо (стр. 3), онима који се буду *Аллаха* бојали (стр. 4), вјерујемо у *Аллаха* (стр. 5) и тако редовно.

Откуда ова несагласност, и како је објаснити? Чини ми се да и из онога што је досада овдје речено може да се наслути одговор на постављено питање. Писац је свјесно ишао за том диференцијацијом. Он описује један далеки период наше историје. То је вријеме када туђице још нису биле потиснуле домаћу ријеч. Тада је још увијек Бог био ознака „свевишњег, господара свјетова“. Алах се тек понекад јављао у тој служби. То чак и у говору оних који су припадали редовима религијског обиљежја.

Писац, исто тако, чешће употребљава домаће ријечи *рај*, *анђео* него турцизме *џенет*, *мелек/мелећ*, уп.

— Између разговора о смрти и *рају*... Јер пред смрт се сјећамо да нам два *анђела* сједе на раменима и записују наша зла и добра дјела (стр. 20), старице се боје смрти и с уздахом слушају о *рају* (19), не тутујте, радујте се *рају* који вам је обећан (стр. 38).

Турцизам *џенет* јавља се у изузетним случајевима и са donekle различитом семантичком компонентом: Богу припада *џенет*, то је његово власништво, *рај* је доступан и људима:

— Уђи међу вртове моје, уђи у мој *џенет* (стр. 17).

Турцизам *џехенем* се не јавља у роману. Нема га ни у Рјечнику, али се јавља домаћа ријеч *пакао*:

Тога дана ми ћемо рећи *паклу*: Јеси ли се напунио? А *пакао* ће одговорити — Има ли још (стр. 359).

У Кур-ану, опет, имамо у употреби само *ценет*, *цехенем*, *мелек* и *шејтан*, уз који, у роману, имамо и *сатану*, уп.

А кад рекосмо *мелекима* (стр. 8), О, Адеме, живите... у *ценнету* и једите у њему колико год желите (стр. 8), биће становници *цехенема* (стр. 8).

У говору Муслимана данас преовлађују турцизми за означавање ових појмова: мелек/мелећ, шејтан, цехенем/djehenem, ценет/djenet.

У роману се јавља и појам: *судњи дан*, уп. Вјерујем у *судњи дан* и у вјечни живот (стр. 18). У говору Муслимана данас је обичан турцизам *кијамет*, *кијаметски дан*.

И тако редовно. Домаћа ријеч не уступа пред туђицом. Напротив. То говори не само о пишчевом односу према својој ријечи него и о времену и људима о којима се пише. Колико је писац заокупљен љубављу према домаћој ријечи нека покаже и овај примјер. Послије сазнања о убиству Харуна, брата му, Дервиш се, након завршене молитве, обраћа присутнима ријечима:

— Синови Адемови! Нећу држати проповијед, не бих могао и кад бих хтио. А вјерујем да бисте ми замјерили ако не бих сад, у овом часу, тежи не памтим у животу, говорио баш о себи. Никад ми није било важније оно што ћу да кажем, а не желим ништа да постигнем. Ништа, осим да видим саучешће у вашим очима. Нисам вас назвао браћом, иако сте ми то више него икад, већ синовима Адемовим, позивајући се на оно што је у свима нама заједничко. Људи смо, и мислимо исто, нарочито кад нам је тешко. Чекали сте, хтјели сте да останемо заједно, да се погледамо очи у очи, тужни због смрти недужна човјека, и узнемирени због злочина. И вас се тиче тај злочин, јер знате: ко убије недужна човјека, као да је све људе побио. Све нас су убили небројено пута, браћо моја убијена, а ужаснути смо кад погоди неког ко нам је најдражи... (стр. 182—183).

Ова „проповијед“ је двоструко интересантна за нас. Прво, писац, тј. Дервиш, ово назва проповијећу. У говору Муслимана живи турцизам за означавање тога појма. То је *ваз*. То је прво. Друго. Цијела ова проповијед, а то је простор од једне и по странице текста, поред једном употријебљеног лексема *алах*, са малим *а* (наредио је *алах*) и личних имена: *Харуна*, *Кабила* и *Нуха*, нема турцизама. А, да то и поновимо, то је саставни дио вјерског обреда. Дервиш се у цамији обраћа вјерницима. Он наводи и цитате из Кур-ана. Па ипак. Све је дато у домаћем речу. Писац не одступа од своје основне тежње. Домаћа ријеч има предност над туђом, у свим ситуацијама, ако само за то постоје и оправдани разлози, ако, наиме, ова тежња не би нарушила гармонију писане ријечи и стварне слике живота. Управо због

те тежње, на једном другом мјесту, када Дервиш сахрањује брата и када је логиком самих радњи присиљен да се служи туђим ријечима, у само двије реченице имамо шест турцизама:

— Пред *џамијом* момци су ставили *табут* покривен зеленом *џабуртијом* на *мејташ*. Узео сам *абдест*, стао испред *табута* и почео да говорим молитве — (стр. 277).

Овај садржај није дозвољавао да се избацују турцизми. То би било одступање од стварности. Јер џамија није могла уступити мјесто богомољи. *џамија* је богомоља муслимана, не и других вјерника. А богомоља иде уз сваку религију. *Табут* је посебна врста мртвачког сандука који употребљавају само муслимани, не и хришћани/кршћани. Само се код муслимана употребљава зелена чоха, *џабуртија* — у основи је ријеч *Њаба/Каба* —, само се при погребу муслимана табут са мртвацем-меитом, ставља на посебно одређени камен за ту сврху. Отуда и назив томе камену *мејташ* = *меит*, тј. *теууит* и *таш* (камен) *-таш*, „мртвачки камен“. Само код муслимана вјерском обреду молитве претходи посебно прање „узимање абдеста“. Дакле, све су то ријечи које нису могле бити замијењене неком домаћом ријечју, а да се не утиче на семантичку компоненту исказа.

Можда би у овом исказу могла да се учини још једна измјена па да цео текст буде у духу савремене фразеологије својствене нашим Муслиманима. То је замјена напоредне реченице: *и почео да говорим молитве*, реченицом: *почео да учим*. Али, и то се уклапа у претходне закључке о пишчевом ставу према лексички и реченичним обртима које он даје у роману. Ја сам и оваје рекао да би то било у духу „савремене фразеологије својствене нашим Муслиманима“. Писац, међутим, говори о догађајима и људима који су претходили нама, који су живјели прије нас, неколика вијека прије. Тадашњи рјечник Муслимана и данашњи њихов рјечник никако не морају бити истовјетни. Сигурно је, пак, да нису ни могли бити исти.

И на крају. Цијело ово разматрање функционалности турцизама у Селимовићевом роману „Дервиш и смрт“ упућује на више закључака. Ево неких од њих:

1. Писац је имао строге критеријуме при одбиру ријечи оријенталног поријекла у рјечник свога дјела. Ту није било никакве случајности. Све је подређено једном циљу: да се пишчева мисао, која је и дубока и пространа, искаже властитим језиком, властитим лексичким фондом. Само у изузетним случајевима посезало се за туђим ријечима. И свако такво посезање имало је своје стилско оправдање.

2. И лична имена, и друга лексика оријенталног поријекла, доста говоре и о времену о коме је ријеч у роману, и о земљи

у којој се дешава радња романа. Чак и када не бисмо знали гдје се налазе топоними који се јављају у роману, ми бисмо извориште радњи романа тражили у границама Босне. А ономастика и фреквенција појединих турцизама са изразито религиозним обиљежјем упућују на закључак да се радња романа дешава у вријеме које није много удаљено од времена масовније исламизације босанског становништва. У прилог томе говори и обичај прослављања Бурђевдана. Када Дервиш угледа дјевојке које су „спремале милодух и црвена јаја у бакраче пуне воде, да се у рану зору измију, као дивљаци вјерујући чаролијама цвијећа и ноћи“, он им довикује: Срам вас било... Чију вјеру вјерујете? Којим се шејтанима предајете?“ Он је свјестан да је узалуд „било шта чинити и говорити те вечери, луђе од других“, јер ће у поноћ „отићи... ове дјевојке под воденице и голе се купати“, а шејтани, ту је нужан турцизам, „што сад устају са својих легала, рутавим шапама пљескаће их по влажним бутинама, сјајним од мјесечине“. Дервишев позив младићима да иду кућама, јер је сутра Бурђев „каурски светац, није наш“ ништа не доприноси мијењању устаљених обичаја. Он сам закључује: „А њима је свеједно, и цијелој касаби је свеједно, нико им ову ноћ не може одузети (стр. 34—35). И ту се види нит која веже ту релативну садашњост, садашњост радње романа са прошлошћу и крајева о којима је ријеч и људи који настанују те крајеве. Та историјска нит је непобитна чињеница. Она живи у народу. Њу писац потврђује и својим језиком.

А. Пецо